

УДК 627.92:658

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-78-17>

Онокало В. Г.

Навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Національного університету
водного господарства та природокористування

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено теоретичні підходи до оцінювання ефективності діяльності підприємств в розрізі економічної ефективності використання їх ресурсів. Розглянуто, проаналізовано методи, методики й аспекти різних підходів до оцінювання ефективності діяльності підприємств та їх ресурсів. На нашу думку, для формування загального висновку про ефективність діяльності підприємств доцільно використовувати комплексну систему показників, яка включає показники ефективності, а саме робочої сили, засобів та предметів праці, управління та організації, техніки та технології, конкуренції, попиту та пропозиції. Під час оцінювання економічної ефективності використання ресурсів підприємств необхідно застосовувати дві групи критеріїв, одна з яких передбачає оцінювання економічної ефективності та включає показники терміну окупності, чистої теперішньої вартості та внутрішньої ставки дохідності, а інша – оцінювання конкурентоспроможності, ефективності попиту, ефективності пропозиції, заснована на визначенні показників частки ринку.

Ключові слова: підприємство, ресурси, ефективність, оцінка, аналіз, прибуток, показники, термін окупності.

Постановка проблеми. В умовах ринку для забезпечення економічного розвитку підприємства змушені постійно контролювати й підвищувати економічну ефективність своєї діяльності. Поняття ефективності як економічної категорії достатньо досліджувалось у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, проте досі немає однозначного чіткого трактування економічної сутності цієї категорії та єдиних критеріїв, за якими вона може бути оцінена кількісно та якісно. Значною мірою це пояснюється складністю й багатогранністю категорії ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблема ефективності має ключове положення в економічній науці й практиці. Загальне поняття ефективності є досить широким та вжи-

вається в найрізноманітніших галузях. Розглянемо сутність категорії «ефективність» та основні підходи до її визначення.

В.В. Кулішов [1, с. 248] характеризує поняття «ефективність» як співвідношення результатів та витрат.

Термін «ефект» у перекладі з латинської означає «результат». Отже, категорія «ефективність» може інтерпретуватись як «результативність» [2, с. 356]. Термін «ефект» має значення результату, наслідку зміни стану певного об'єкта, зумовленої дією зовнішнього або внутрішнього фактору.

Фактично визначення ефективності діяльності підприємства полягає в оцінюванні його результатів. Такими результатами можуть бути обсяги виготовленої продукції в натуральному чи вар-

тісному виразі або прибуток. Однак сама по собі величина цих результатів не дає змоги робити висновки про ефективність або неефективність роботи підприємства, оскільки невідомо, якою ціною отримані ці результати. Отже, для отримання об'єктивної оцінки ефективності підприємства необхідно врахувати оцінку тих витрат, що дали змогу одержати ті чи інші результати.

В економічній літературі запропоновано безліч концептуальних підходів до оцінювання економічної ефективності. К.В. Півоваров намагається оцінити ефективність використання ресурсного потенціалу підприємства, враховуючи витрати, випадні з категорії «оборотні кошти», а саме річний фонд заробітної плати, витрати води, електроенергії, газу й тепла [3, с. 68]. І.Н. Герчикова пропонує визначати ефективність щодо реальних витрат виробництва. При цьому вона вважає, що ефективність слід визначати за рентабельністю активів, рентабельністю власного капіталу й позикового капіталу [4, с. 287]. А.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін пропонують визначати ефективність авансованих ресурсів та ефективність спожитих ресурсів, а також оборотність і рентабельність коштів або їх джерел [5, с. 255]. О.В. Єфімова доходить висновку, що ефективність доцільно визначати за рентабельністю використаного капіталу, причому в разі залучення позикових засобів треба враховувати також фінансові витрати (відсотки). Прибуток для визначення рентабельності слід брати той, що залишається в розпорядженні підприємства, тобто чистий [6, с. 363].

Г.Г. Шмален одним з наріжних каменів діяльності підприємства в умовах ринкової економіки називає економічність. Під економічністю автор розуміє отримання певного результату за найменших витрат або заданого обсягу витрат. Основними показниками діяльності підприємства в ринкових умовах Г.Г. Шмален називає фінансову стійкість та прибуток (рентабельність). Причому під останньою він розуміє рентабельність власного капіталу й рентабельність всього капіталу, вкладеного в підприємство [7, с. 150].

Наведені вище пропозиції визначати ефективність оборотності капіталу або щодо витрат виробництва (І.Н. Герчикова), або на основі чистого прибутку (О.В. Єфімова), або щодо спожитих ресурсів (А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін) ми вважаємо частковими, такими, що не відображають основної мети діяльності підприємства або відображають її неповно. Ці пропозиції можна застосовувати під час оцінювання ефективності використання окремих складових елементів капіталу, виробничих площ та устаткування, грошових коштів тощо. На нашу думку, для формування загального висновку про ефективність роботи підприємства доцільно використовувати комплексну систему показників, яка поєднує всі названі підходи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З поглибленням досліджень цієї категорії змінювались підходи до визначення та оцінювання ефективності. Так, якщо роботи науковців кінця ХІХ – початку ХХ століття присвячувались пошуку шляхів ефективного виробництва на рівні виконавців виробничих процесів, то поступово акценти зміщувались у бік управління ефективністю на рівні організації та економічної системи.

Проблема вибору найбільш прийнятної методу оцінювання ефективності діяльності підприємства в сучасних умовах з урахуванням нових чинників, що впливають на результативність функці-

онування підприємства, є досить актуальною й потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей теоретико-методичних підходів до оцінювання ефективності діяльності підприємств у сучасних умовах господарювання та обґрунтування системи показників для її оцінювання.

Виклад основного матеріалу. Оскільки ефективність діяльності підприємства є результатом взаємодії елементів виробничого процесу, а саме робочої сили, предметів праці та засобів праці, система показників ефективності складається з показників ефективності їх використання на підприємстві.

Більшість дослідників до узагальнюючих показників відносить показники рентабельності. Рентабельність – це відношення корисного результату виробничо-господарської діяльності до величини сукупних затрат на його отримання. Показник рентабельності узагальнює інші показники ефективності й дає змогу досліджувати вплив сукупності факторів, які впливають на кінцевий результат роботи підприємства. Він має чіткий економічний зміст, є наскрізним, порівняним у часі та просторі. Показник рівня рентабельності набув у вітчизняній практиці найбільшого поширення для оцінювання й аналізування економічної ефективності.

Як узагальнюючий показник результатів діяльності підприємств часто використовується показник прибутку. Однак А.Д. Шеремет вважає, що прибуток в абсолютному вираженні не має властивості сукупного ефекту, він містить такі фактори, як собівартість продукції, збільшення обсягу продукції, її якість та асортимент, але не відображає результати застосування ресурсів, тобто авансування капіталу, що проявляється тільки в показнику рентабельності [5, с. 127]. На думку Марка Брауна, компанія може демонструвати прибуток у бухгалтерському балансі, але у дійсності працювати у збиток, якщо згадати про вартість капіталу, необхідного для управління бізнесом, тому прибуток може виявитися тим показником, який вводить менеджерів в оману під час оцінювання фінансового успіху [8, с. 205].

Для надання загальної оцінки ефективності діяльності використовують різні методи, а саме метод сум (наприклад, суми приростів індексів, які характеризують зміну продуктивності праці, фондівдачі, матеріалівдачі); метод суми місць, які посіли підприємства за різними відібраними показниками (найменша сума місць означає перше місце в рейтингу підприємства); метод бальної оцінки, коли кожен показник має свій вагомий бал, в балах же оцінюється приріст показників за певною шкалою (в теорії керування для досягнення цієї мети були розроблені способи об'єднання різних показників, не пов'язаних з їх підсумовуванням і розподілом (вектора оптимізація, область Каретто тощо)); «метод відстаней», що застосовується для надання рейтингової оцінки об'єктів аналізу; метод розрахунку середньгеометричної (середньоарифметичної) величини з приватних показників, виражених у відносній формі. Загальним недоліком розглянутих методик є їх слабка економічна обґрунтованість, оскільки одержувані на їх основі узагальнюючі показники не мають економічної сутності, але вони широко використовуються для досягнення цілей порівняльної комплексної оцінки ефективності діяльності.

В математичній статистиці обґрунтовані пропозиції про доцільність використання багатофакторних рівнянь регресії, з яких за кожним показником розраховуються коефіцієнти еластичності (коефіцієнт еластичності показує, на скільки відсотків у середньому змінюється функція зі зміною аргументу на один відсоток за фіксованого значення інших аргументів). Вони відображають залежність загальних показників від виробничих факторів, дають змогу точно визначити фактор, за яким виявляються резерви підвищення результативності господарської діяльності; виявити об'єкти з більш високим рівнем ефективності; кількісно виміряти економічний ефект від запровадження передового досвіду й вжиття організаційно-технічних заходів.

Більш суттєвий підхід до загального оцінювання ефективності виробництва складають метод визначення приросту ресурсу на 1% приросту обсягу продукції та метод визначення частки впливу інтенсифікації на збільшення продукції, взяте за 100%. Частка впливу екстенсивного фактору на приріст продукції визначається як відношення темпу приросту кожного виду ресурсів до темпу приросту продукції, а частка впливу інтенсивного фактору – як різниця між одиницею й часткою впливу екстенсивного фактору.

Окремі автори пропонують розраховувати економію основних промислово-виробничих фондів, предметів праці, фонду заробітної плати, нормованих оборотних коштів тощо. Перераховані показники характеризують всі основні зміни у виробничій діяльності господарського об'єкта, отже, і її ефективність. Водночас ця характеристика має переважно якісний характер. Кількісна ж оцінка результатів аналізу виробничої діяльності підприємства загалом за цими показниками неможлива через їх непорівнянність. У зв'язку з цим пропонується використовувати метод суми відносних економій за виробничими та фінансовими ресурсами або показника приросту народногосподарського ефекту в результаті виробничої діяльності господарського об'єкта.

Головним недоліком вищенаведених методик оцінювання й аналізування економічної ефективності використання ресурсів в ринкових умовах господарювання є відсутність їх залежності від конкурентних позицій підприємства й ступеня задоволення ринкового попиту.

Щоб якось врахувати ринковий характер діяльності суб'єктів економіки, вживаються спроби доповнення наявної системи оцінювання виробничої діяльності показниками, що відображають конкурентні позиції підприємства. Для цього використовуються показники питомої ваги продукції підприємства в загальному обсязі аналогічної продукції на ринках збуту, ймовірності появи конкурентних видів продукції на ринках підприємства, конкурентоздатності продукції підприємства порівняно з продукцією інших фірм. Однак і в цій системі показників оцінювання підприємницької діяльності практично не приділена увага ступеню задоволення споживчого попиту, а цей показник правомірно віднести до основних, тому що підприємницька діяльність орієнтована на одержання підприємницького доходу за рахунок найбільш повного задоволення споживчого попиту за мінімальних затрат і високого рівня якості продукції в гранично короткий термін. Інакше кажучи, у запропонованих методиках відсутні оцінки росту ефективності функціонування підприємства залежно від ступеня задоволення ринкового попиту.

Оцінювання ефективності діяльності підприємства переважно проводиться на основі показників ефективності за напрямками його діяльності, такими як ресурсний, організаційний, технологічний [9, с. 66–67]. На нашу думку, вона буде неповною без ринкової складової, а саме ефективності конкуренції, ефективності попиту, ефективності пропозиції.

Перший з них (ресурсний) відображає першочергову необхідність аналізу ефективності використання наявної матеріальної бази виробництва та живої праці.

У межах організаційного напрямку здійснюється пошук можливостей підвищення ефективності тих проєктів, що відбуваються на підприємстві. При цьому насамперед увага приділяється ефективності управління.

У межах ринкового напрямку здійснюється пошук можливостей підвищення ефективності на підприємстві й поза нього. При цьому насамперед увага приділяється ефективності конкуренції та попиту й пропозиції.

Нарешті, останнім (але не за важливістю) напрямком пошуку можливостей підвищення ефективності є технологічний. Вирішення проблеми технологічного відставання особливо актуальне для українських підприємств.

Кожен з наведених підходів має спрямованість і переваги, але слід зауважити, що більшість методик, які досі використовуються в Україні для оцінювання й аналізування ефективності діяльності підприємств, має низку недоліків, адже вони дають змогу визначити й проаналізувати ефективність діяльності «ізолюваних» від ринкових умов підприємств; дають змогу повною мірою визначити й проаналізувати вплив внутрішніх факторів на ефективність, але практично не враховують вплив зовнішніх ринкових; не дають змоги оцінити ефективність функціонування капіталу підприємства, втіленого у знаннях і кваліфікації співробітників, здатність підприємства утримувати й залучати нових клієнтів, рівень корпоративної культури; мають ретроспективний (історичний) характер цих показників, що значно зменшує їх цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень; часто загальноприйняті показники оцінювання ефективності не пов'язані взаємозалежністю.

Існують два такі основні методи оцінювання ефективності:

- прості (статичні);
- динамічні (методи дисконтування).

До статичних методів оцінювання ефективності відносять розрахунок звичайного строку окупності капіталовкладень і простої норми прибутку.

1) Звичайний термін окупності (Ток), років – це розрахунковий період відшкодування капіталовкладень (інвестицій) за рахунок прибутку.

2) Проста норма прибутку (рентабельність капіталу) показує ту частину капіталовкладень, що повертається інвестору у вигляді прибутку за один інтервал планування.

Недоліком методу окупності є те, що під час розрахунку терміну окупності не враховується зміна вартості грошей у часі, а також те, що він не відображає рівня прибутковості проєкту після терміну окупності.

Динамічні методи оцінювання ефективності більш точні й отримують велике поширення у світовій практиці. Вони засновані на методах дисконтування й базуються на цілій низці принципів.

1) Оцінка відшкодування інвестиційного капіталу за рахунок чистого грошового потоку (надходжень у вигляді сум чистого доходу або прибутку, економії собівартості), а також суми амортизаційних відрахувань.

2) Дисконтування (приведення до теперішньої вартості) як інвестиційного капіталу, так і сум грошового потоку.

3) Вибір диференційованої ставки відсотка (дисконтної ставки) в процесі дисконтування грошового потоку.

4) Варіація значень використовуваної ставки процента для дисконтування залежно від цілей оцінювання.

За ставку процента для дисконтування можна прийняти середню депозитну або кредитну ставку, ставку позичкового процента; індивідуальну норму прибутковості (рентабельності) капіталовкладень з урахуванням рівня інфляції, рівня ризику й ліквідності; альтернативну норму прибутковості капіталовкладень або поточної експлуатаційної діяльності.

Процес оцінювання ефективності капіталовкладень має три етапи.

1) Розрахунок обсягу капіталовкладень і суми майбутніх грошових надходжень (потоків).

2) Дисконтування. Очікувані грошові надходження зводяться до теперішньої вартості шляхом множення на ставку дисконту.

3) Оцінювання ефективності. Шляхом порівняння теперішньої вартості дисконтованих очікуваних грошових надходжень і витрат оцінюють ефективність капіталовкладень. Якщо дисконтована вартість надходжень (потоків) вище, ніж витрати (відтоки), то проєкт приймають до реалізації, інакше – відхиляють.

Оскільки вартість грошей у часі змінюється (під впливом інфляції, ризиків та інших факторів), для забезпечення порівнянності вартісних оцінок різночасових результатів господарської діяльності підприємства й витрат необхідно приводити витрати й результати до одного моменту часу. Прийнято приводити їх до року початку реалізації проєкту за допомогою процедури дисконтування шляхом множення на відповідний множник:

$$\frac{1}{(1+c)^n}, \quad (1)$$

де c – ставка дисконту, частка од. (приймається в розмірі відсоткової ставки банку по кредит або в розмірі 24–28%); n – кількість періодів, що

відділяють грошовий потік i -го періоду від розрахункового періоду.

Розглянувши всі вищенаведені методи оцінювання ефективності, можемо зробити висновок, що всі методи мають певні недоліки, отже, є неможливим визначення якогось одного певного критерія, що означає багатокритеріальність підходу до визначення економічної ефективності. Порівняно з методом терміну окупності методи дисконтування мають низку переваг, оскільки вони розглядають грошові потоки, а не прибуток від реалізації проєкту, а також враховують зміну вартості грошей у часі.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи вищевказане, зазначимо, що більшість методик, які досі використовуються в Україні для оцінювання й аналізування ефективності використання ресурсів підприємств, має низку недоліків, адже вони дають змогу визначити й проаналізувати ефективність діяльності «ізолюваних» від ринкових умов підприємств; повною мірою визначити й проаналізувати вплив внутрішніх факторів на ефективність, але практично не враховують вплив зовнішніх ринкових; не мають оцінок зростання ефективності функціонування підприємства залежно від ступеня задоволення ринкового попиту; не дають змоги оцінити ефективність функціонування капіталу підприємства, втіленого у знаннях і кваліфікації співробітників, здатність підприємства утримувати й залучати нових клієнтів, рівень корпоративної культури; мають ретроспективний (історичний) характер цих показників, що значно зменшує їх цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень.

На нашу думку, для формування загального висновку про ефективність діяльності підприємства доцільно використовувати комплексну систему показників, яка включає показники ефективності, а саме робочої сили, засобів та предметів праці; управління та організації; техніки та технології; конкуренції, попиту та пропозиції.

На наш погляд, для оцінювання ефективності використання ресурсів підприємств необхідно застосовувати дві групи критеріїв, одна з яких передбачає оцінювання економічної ефективності та включає показники терміну окупності, чистої теперішньої вартості та внутрішньої ставки дохідності, а інша – оцінювання конкурентоспроможності, ефективності попиту, ефективності пропозиції, заснована на визначенні показників частки ринку.

Список використаних джерел:

1. Кулішов В.В. Мікроекономіка : навчальний посібник. Львів : Магнолія – 2006, 2019. 332 с.
2. Шегда А.В. Економіка підприємства : навчальний посібник. Київ, 2010. 239с.
3. Пивоваров К.В. Финансово-экономический анализ хозяйственной деятельности коммерческих организаций. Москва, 2009. 120 с.
4. Герчикова И.Н. Менеджмент : учебник. Москва, 2015. 510 с.
5. Шеремет А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия : учебник, Москва, 2019. 374 с.
6. Ефимова О.В. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений. Москва, 2014. 348 с.
7. Шмален Г.Г. Основы и проблемы экономики предприятия. Москва, 2010. 189 с.
8. Браун М.Г. Сбалансированная система показателей: на маршруте внедрения / пер. з англ. Ю.В. Сакулина. Москва, 2005. 224 с.
9. Небава М.І. Економіка підприємства : навчальний посібник. Вінниця, 2011. 117 с.

References:

1. Kulishov V.V. (2019) Mikroekonomika : navchalnyj posibnyk [Microeconomics : a textbook]. Ljviv : Maghnolija – 2006. (in Ukrainian)
2. Sheghda A.V. (2010) Ekonomika pidprijemstva : navchalnyj posibnyk [Enterprise economics : a textbook]. Kyjiv. (in Ukrainian)

3. Pivovarov K.V. (2009) Finansovo-ekonomicheskiiy analiz khozyaystvennoy deyatel'nosti kommercheskikh organizatsiy [Financial and economic analysis of business activities of commercial organizations]. Moscow. (in Russian)
4. Gerchikova I.N. (2015) Menedzhment : uchebnik [Management : a textbook]. Moscow. (in Russian)
5. Sheremet A.D. (2019) Analiz i diagnostika finansovo-khozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiya : uchebnik [Analysis and diagnostics of the financial and economic activities of the enterprise : textbook]. Moscow. (in Russian)
6. Efimova O.V. (2014) Finansovyy analiz: sovremennyy instrumentariy dlya prinyatiya ekonomicheskikh resheniy [Financial analysis is a modern toolkit for making economic decisions]. Moscow. (in Russian)
7. Shmalen G.G. (2010) Osnovy i problemy ekonomiki predpriyatiya [Fundamentals and problems of enterprise economics]. Moscow. (in Russian)
8. Braun M.G. (2005) Sbalansirovannaya sistema pokazateley: na marshrute vnedreniya [Balanced scorecard: on the implementation route]. Moscow. (in Russian)
9. Nebava M.I. (2011) Ekonomika pidpriyemstva : navchal'nyy posibnyk [Enterprise Economics : A Textbook]. Vinnycja. (in Ukrainian)

Онокало В. Г.

Учебно-научный институт экономики и менеджмента
Национального университета водного хозяйства и природопользования

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Резюме

В статье исследованы теоретические подходы к оцениванию эффективности деятельности предприятий в разрезе экономической эффективности использования их ресурсов. Рассмотрены, проанализированы методы, методики и аспекты различных подходов к оцениванию эффективности деятельности предприятий и их ресурсов. По нашему мнению, для формирования общего вывода об эффективности деятельности предприятий целесообразно использовать комплексную систему показателей, которая включает показатели эффективности, а именно рабочей силы, средств и предметов труда, управления и организации, техники и технологии; конкуренции, спроса и предложения. При оценивании экономической эффективности использования ресурсов предприятий необходимо применять две группы критериев, одна из которых предусматривает оценивание экономической эффективности и включает показатели срока окупаемости, чистой приведенной стоимости и внутренней ставки доходности, а другая – оценивание конкурентоспособности, эффективности спроса, эффективности предложения, основана на определении показателей доли рынка.

Ключевые слова: предприятие, ресурсы, эффективность, оценка, анализ, прибыль, показатели, срок окупаемости.

Onokalo Vadym

Educational-Scientific Institute of Economics and Management
National University of Water and Environmental Engineering

EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE'S ACTIVITY: THEORETICAL BASES

Summary

The notion of efficiency as an economic category has been sufficiently researched in the domestic and foreign economic literature, but so far there is no unambiguous clear interpretation of the economic essence of this category and the only criteria by which it can be evaluated quantitatively and qualitatively. This is largely due to the complexity and versatility of the efficiency category. Today, the problem of efficiency occupies a key position in economic science and practice. The overall concept of efficiency is broad enough and is applied in a wide variety of fields. In the article proposals to determine the efficiency of capital turnover, either in terms of production costs or on the basis of net profit or consumed resources – we consider partial, those that do not reflect the main purpose of the enterprise. These proposals can be used to evaluate the effectiveness of the use of individual components of capital, production space and equipment, cash. In our opinion, it is advisable to use a comprehensive scorecard that combines all of these approaches to form an overall conclusion about the enterprise's performance. Having considered the essence of the category "efficiency" and the basis of approaches to its definition, the article explores theoretical approaches to assessing the efficiency of enterprises in terms of economic efficiency of using their resources. The methods, techniques and aspects of different approaches to the evaluation of the effectiveness of the enterprises and their resources are considered and analyzed. In our opinion, it is advisable to use a comprehensive system of indicators, which includes indicators of efficiency of: labor, means and objects, to form a general conclusion about the effectiveness of the enterprises; management and organization; engineering and technology; competition, supply and demand. In assessing the cost-effectiveness of using enterprise resources, two sets of criteria should be applied, one of which provides for cost-effectiveness assessment and includes indicators of payback, net present value and internal rate of return, and the other of competitiveness, demand efficiency, supply efficiency based on determining market share indicators.

Keywords: enterprise, resources, efficiency, estimation, analysis, profit, indicators, payback period.